РЕЦЕНЗІЇ

**ЛЕКСИЧНЕ ВАРІЮВАННЯ В ДІАЛЕКТНОМУ КОНТИНУУМІ:
НОВЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРО СЛОВО, ЧАС І ПРОСТІР**

Рецензія на монографію: Osowski Błażej. Wariantywność leksykalno-semantyczna języka wielkopolskich inwentarzy z drugiej połowy XVIII wieku. Studia z dialektologii historycznej [Gwary Dziś Monografie. T. IV. Pod. red. J. Sierociuka]. Poznań : Wydawnictwo Poznańskiego Towarzystwa przyjaciół nauk, 2019.

doi: 10.12958/2227-2631-2021-2-44-125-128

Наталія Багнюк,

кандидат філологічних наук,

завідувачка відділу української мови

Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України

ORCID ID <https://orcid.org/0000-0001-6821-2227>

Питання варіативності мовних одиниць як показника мовної еволюції, міжмовних контактів, взаємовпливів літературної мови і діалектів завжди залишалося у фокусі уваги славістів. Сучасні дослідники сходяться в думці, що варіативність на синхронічному рівні – цілком природний стан мовної системи, що віддзеркалює постійні пошуки й відбір мовних засобів – більш доречних і раціональних, функційно досконалих, апробованих тривалою традицією використання.

У діахронічному вимірі мовного буття варіативність мовних одиниць постає складним феноменом, здатним оприявнювати специфіку взаємодії та взаємозумовленості мовних механізмів і культурно-історичних процесів, бути предметом вивчення широкого спектру явищ – від історії окремих граматичних форма до історії слів і цілих концептуальних сфер.

Тексти писемних пам'яток – беззаперечні докази того, що в минулому, як і сьогодні, мовному континууму була притаманна структурна й функційна неоднорідність, варіювання елементів, диференціація на різні мовно-просторові утворення. Вивчати історичне функціонування мови в географічній проєкції – одне з найактуальніших завдань сучасної лінгвістики, позаяк надважливо реконструювати мовну, зокрема й діалектну картини світу, адже без цього неможливо досягнути духу епохи, що його ретранслюють давні тексти.

Детальне вивчення окремих хронологічних періодів історії мови з урахуванням усіх без винятку локальних різновидів мовних явищ та їхніх варіантів, студіювання історії мови засобами лінгвогеографії – це той дослідницький алгоритм, що створює підґрунтя для висновків щодо генези й еволюції конкретного мовного явища в його зв'язках з іншими явищами в певні історичні періоди. У сучасній лінгвістиці вже

зародилися й розвиваються дискусії навколо ідеї створення словників, які б репрезентували регіональну / локальну варіативність літературної мови,

Попри те, що в україністиці та в славістиці за останні десятиліття з'явилося чимало досліджень варіативності й варіантів у контексті мовної діячності (Богословская, 2006; Гриценко, 1990, 1994; Коць, 2016; Наєнко, 2017; Нефедова, 2008; Царалунга, 2017 та ін.), явище лексичної варіативності досі потребує чіткого окреслення. У дослідженнях з історії мови усталилася традиція трактувати лексичні варіанти як синоніми, на які натрапляють лінгвісти, опрацьовуючи однакові фрагменти різних списків тієї самої пам'ятки (Жуковская, 1964). Деякі дослідники наполягають, що лексичними варіантами можна вважати лише генетично споріднені слова, натомість різнокореневі визначати як синоніми (Лавриненко 2013, с. 83 – 84).

Дослідження Блажея Осовського «Wariantywność leksykalno-semantyczna języka wielkopolskich inwentarzy z drugiej połowy XVIII wieku» (Poznań, 2019) привертає увагу з огляду на цілком новаторський підхід до аналізу матеріалу інвентарів – писемних пам'яток другої половини XVIII ст. із Великопольщі (історичної області в центральній-західній частині Польщі з центральним містом Познань). Інноваційність цієї історично-діалектологічної студії виявляється не лише в охопленні й залученні до наукового обігу значної кількості джерел багатого мовного матеріалу – інвентарних книг дворянських володінь із другої половини XVIII ст., а й методологічними підходами до вивчення просторової поведінки мовних одиниць. Проаналізований матеріал дав змогу авторові ствердити, що тогочасний регіональний різновид польської мови, якою розмовляли у Великопольщі був дуже неоднорідним. Цю неоднорідність зумовлювали впливи літературної мови, стихія діалектного мовлення, іншомовні напашарування, плекання архаїзмів та відкритість до мовних нововведень, що їх проявляли тогочасні писарі.

Праця Блажея Осовського має досконало організовану структуру: *теоретичний* розділ репрезентує 1) історичне тло, соціально-культурний та політичний контексти дослідження, 2) підходи лінгвістів до періодизації й аналізу польської мови XVIII століття, 3) детальну характеристику джерельної бази дослідження та 4) обґрунтування методологічних засад. Автор детально з'ясовує специфіку студіювання лексичної варіативності на матеріалі інвентарних книг, конкретизує засади картографування. *Аналітична* частина дослідження вибудована на детальному описі лексичних одиниць на позначення реалій, пов'язаних із сільським повсякденням, як-от 'bogaty chłop', 'kołodziej', 'ziemniaki', 'pasieka', 'suszarnia słodu', 'piec do chleba', 'sieczkarnia', 'drabina' та ін. (загальна кількість реалій – 30) а також тих, що не стосуються сільського побуту: 'deszcz', 'schody', 'mała izba', 'mieszkać', 'inny', 'niebieski' та ін.

44 карти, що є цифровим додатком до праці Блажея Осовського, дуже детально візуалізують функціонування охоплених у дослідженні лексем у діалектному просторі Великопольщі.

Важлива частина цієї студії – фінальний розділ «Struktura wariatywności językowej», який узагальнює спостереження автора щодо типів варіативності (залежно від величини мовного простору – макро- чи мікрорівень, відповідно – область (регіон) чи село), підходів до її дослідження на підставі інвентарів (важливо дослідити документи з кількох сіл, водночас простежити, як ті чи ті місцевість або побут описані в різних документах із того самого села), впливу ідіолекту писаря на текст, який він виконав, та інші чинники, передусім позамовні, що вплинули на множинність лексичних варіантів.

Суттєво доповнили працю послідовно подані в численних таблицях (їх тут понад 30) різні кількісні показники, що засвідчують особливості побутування обраних для аналізу лексем у діалектному просторі Великопольщі, а також широка бібліографія, що безпосередньо стосується предмета дослідження.

Зауважмо, що монографічні дослідження групи датованих і локалізованих писемних джерел не лише створюють умови для детального опису окремого хронологічного періоду розвитку мови з урахуванням усіх без винятку місцевих різновидів мовних явищ та їхніх варіантів, тобто в застосуванні лінгвогеографічного аспекту (Дзендзелівський, 1970), а й стають базою для укладання історичних лінгвістичних карт та їх коментування, а відтак і для вивчення груп говорів у певні періоди. Вислідом таких студій стають узагальнення й висновки щодо генези та еволюції певного мовного явища в певні історичні епохи, взаємозв'язки його з іншими явищами в конкретній точці діалектного континууму.

Дослідження Блажея Осовського «Wariantywność leksykalno-semantyczna języka wielkopolskich inwentarzy z drugiej połowy XVIII wieku» – поза сумнівами, важливий етап, який створив потужні імпульси для подальшого розгортання славістичних історично-діалектологічних студій.

Література

- Богословская, З. М. (2006). Диалектная вариантология: лексикологический и лексикографический аспекты : автореф. дис. ... д-ра филол. наук : спец. 10.02.01 – русский язык. Томск. 39 с.
- Гриценко, П. Ю. (1990). Ареальне варіювання лексики. К. : Наук. думка, 269 с.
- Гриценко, П. (1994). Простір і час у лінгвістичній географії. *Проблеми сучасної ареалогії*. К. С. 102 – 110.
- Дзендзелівський, Й. О. (1970). Лінгвогеографічний аспект у дослідженнях з історії мови. *Праці XIII Республік. діалектол. наради*. К. С. 28 – 34.

- Жуковская, Л. П. (1964). Лексические варианты в древних славянских рукописях. *Исследования по исторической лексикологии древнерусского языка*. Москва. С. 5 – 17.
- Коць, Т. (2016). Явище варіантності в історії літературної мови. *Українська мова*. № 2. С. 82 – 91.
- Лавриненко, А. Т. (2013). К вопросу о лексических вариантах в лингво-исторических исследованиях. *Родной язык: проблемы теории и практики преподавания* : сб. материалов. Борисоглебск. С. 82 – 85.
- Насенко, Г. (2017). Чинники варіативності граматичної системи української мови XVII століття. *Українське мовознавство*. № 1. С. 27 – 34.
- Нефедова, Е. А. (2008). Лексико-семантическое варьирование в пространстве диалекта : автореф. дис. ... д-ра филол. наук : спец. 10.02.01 – русский язык. Москва. 48 с.
- Царалунга, І. (2017). Варіативність у староукраїнській літературно-писемній мові XIV – XV ст. Хмельницький, 448 с.
- Osowski, Błażej (2020). Linguistic geography and historical material. An example of inventory ledgers from the second half of the 18th century kept in Wielkopolska. *Gwary Dziś*. Vol. 13. P. 111 – 134.

*Рецензія надійшла до редакції 11.12.2021 р.
Прийнято до друку 13.12.2021 р.*